

A péteri instauráció

Az olvasó egy olyan monumentális, PhD. disszertációból kinőtt írást vehet kezébe könyv formájában (*The Petrine Instauration. Religion, Esotericism and Science at the Court of Peter the Great*), amely értekezés 2009-ben elnyerte az *Európai Társaság a Nyugati Ezotéria Kutatására* nevű szervezet díját. A szerző, *Robert Collis*, jelenleg a Sheffieldi Egyetem oktatója, az *Orosz és Szláv Tanulmányok Tanszéken*.

Nem egyszerű feladat a recenzens számára megfelelően visszaadni a főcím magyar megfelelőjét, de ugyancsak nehéz szabatosan kifejezni annak jelentéstartalmát is. Éppen ezért a recenzió első részében a szokásosnál több alkalommal élek szó szerint idézettel a munkából. A főcím magyarázata ugyanakkor világossá teszi majd, hogy nemcsak az Oroszország történetével, hanem általában véve a koraújkori eszme- és tudománytörténettel foglalkozó kutatók is sokat profitálhatnak Collis alaposan dokumentált, rendkívül széles forrás- és szakirodalmi bázisra épülő könyvéből.

Az *instauration* szó megújítást, felújítást, legpontosabban pedig valaminek az *eredeti állapotba történő visszaállítását, helyreállítását* jelenti, mely a latin *instauratio* szó angolosított változata. Jelentésanilag azonban ennél sokkal többről van szó, mivel Collis abban az értelemben használja a szót, ahogy azt *Francis Bacon* tette *Instauratio Magna* című, 1620-ban megjelent művében.¹ Bacon azt a nagyszabású tervet vázolta fel írásában, hogy „a művészetek és a tudomány terén megszerzett tudás révén valósuljon meg a társadalom átalakítása”. Nem véletlen, hogy Bacon (aki ekkor már lord-kancellár is volt) művét I. Jakab angol királynak ajánlotta, ugyanis ebben a folyamatban alapvető szerep hárult az uralkodókra: „Az az eszme, hogy egy Isten által kijelölt uralkodó profetikus szerepet tölthet be, igen erősen jelen volt a tizenhetedik század sok nagy gondolkodójánál. Tommaso Campanella (1568–1639) pl. a *Monarchio di Spagna* című művében azt igyekezett

1. Valójában a hat kötetre tervezett műnek (az előszó, a dedikáció és a bevezetés mellett) csak a második része jelent meg 1620-ban, a *Novum Organum Scientiarum*, így inkább ezen a címen lett ismert. A tervezett kötettség is alapvető jelentőségű volt: Bacon azért szándékozott hat kötetet írni, mert Isten hat nap alatt teremtette a világot.

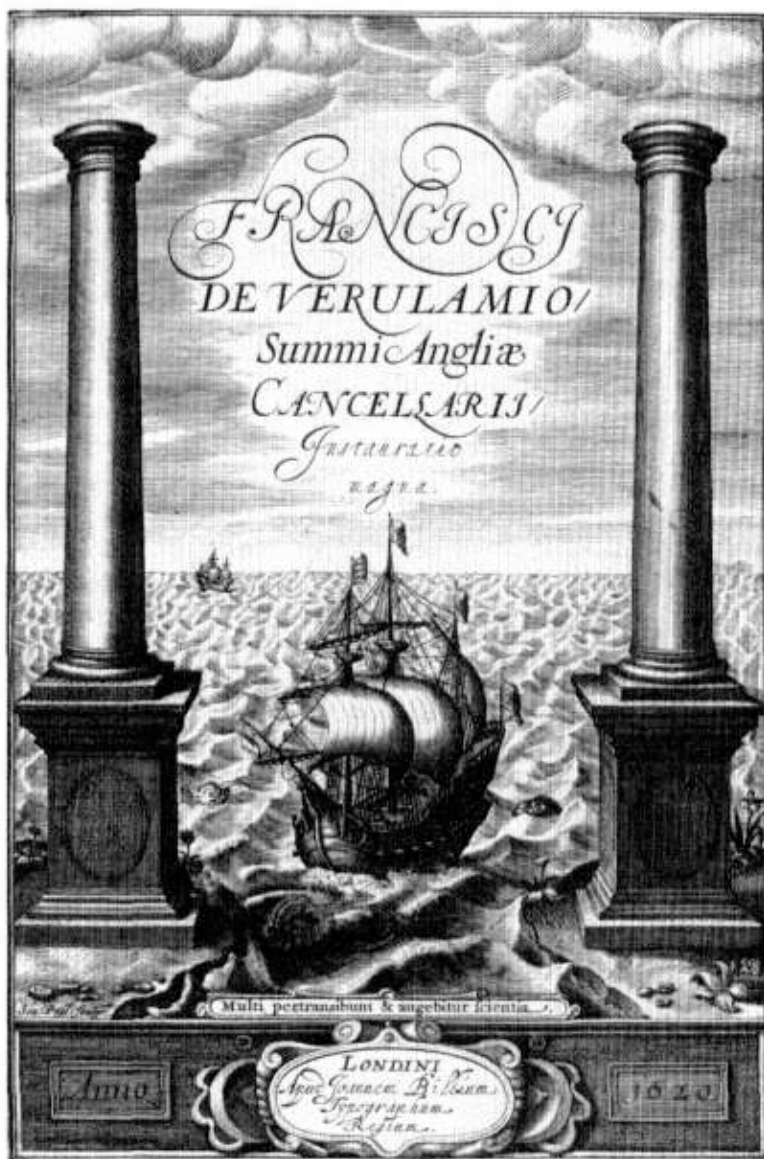
bemutatni asztrológiai, csillagászati és prófétikus bizonyítékokkal, hogy a Spanyol Monarchia volt a várva várt ötödik monarchia.” (Az Ószövetségben, Dániel próféta könyvében szereplő 4 állat, illetve 4 bálvány ugyanis a keresztény értelmezés szerint 4 birodalmat jelölt: az asszírt, a perzsát, Nagy Sándor birodalmát végül pedig a Római Birodalmat.)

„Az *instauratio* szó használatával Bacon az általa vizionált programot kifejezetten erős profetikus szimbolizmussal ruházta fel” – ugyanis, amint arra Collis (Charles Whitney nyomán) rámutat, Bacon az *instauratio* szónak a Vulgata-beli használatára támaszkodott, ott pedig ez olyan értelemben szerepelt, amely érdekes kombinációja volt a „rituális, építészeti, politikai és profetikus jelentéseknek”: „A Vulgata ugyanis az *instauratio* olyan tipológiáját vagy szimbolizmusát teremtette meg, amely lexikálisan összekötötte Salamon Templomának építészeti helyreállítását mind Izrael profetikus »új-jáépítéssel«, mind pedig az összes dolog apokalipszisbeli *instauratio*jának keresztény értelmezésével.”

Collis szerint tehát az *instauratio* szó Bacon felfogásában egyrészt szűkebb jelentéssel bírt, amely Salamon Templomának helyreállításához kötődött – éppen ezért Bacon Jakab királyt mint kései Salamont üdvözli, aki méltó a Bölcsesség Templomának újjaépítésére. Másrészt viszont, szélesebb értelemben, „azt a hitet jelentette számára, hogy vissza lehet térni a bűnbeesés előtti állapothoz, és ezáltal megszerezni azt a tudást, amely a bűnbeeséssel veszett el”: azaz Bacon felfogásában az *instauratio* egyúttal magát az *emberi tudást* jelentő általános terminus is volt. Ha megvizsgáljuk Bacon műve címlapjának ikonográfiáját, akkor az (Collis szerint) jól kifejezi az *instauratio* jelentésének kettősségét: mégpedig a tudás megnövekedett fontosságát, és egyben annak prófétikus felfogását.

A címlapon ábrázolt két oszlop ugyanis egyrészt szimbolikusan jelenti azt a két oszlopot, amely Salamon Temploma bejáratánál állt a Biblia szerint (Jákin és Boáz oszlopa), de ugyanakkor Hercules mitikus oszlopait is (a Gibraltári szoros szikláit hívták így az ókorban), amelyen túljutva (a közeli nagy hajó) már az ismeretlenbe, azaz felfedező útra (a távoli kis hajó) indulnak a hajósok, hogy új tudásra tegyenek szert. További profetikus elem (amit Bacon írásban is kifejt), hogy a tudás gyarapodása a felfedezések révén az isteni terv része, minthogy Isten kitárta, feltárta a világot az ember előtt – amint azt az alul levő, Dániel próféta könyvéből vett latin idézet is mutatja: „*Sokan jönnek és mennek majd, és a tudás növekedni fog.*” (Dániel 12:4.)²

2, E sor pikantériája (amit Collis nem említ), hogy nyilvánvalóan az eredeti szöveg rossz fordítása miatt lehetett idézni ilyen kontextusban, ugyanis az eredeti verzió helyesen így

Francis Bacon: *Novum Organum Scientiarum* (1620) című munkájának címlapja

A XVII. században az a meggyőződés, hogy egy „*instauratio* korban” (azaz az elveszett tudás újrafelfedezésének korában) élnek, arra késztette több gondolkodót, hogy a tudomány mellett az ezotéria felé forduljon, amelynek révén lehetővé válik az isteni titkok kifürkészése. *Így kapcsolódott tehát össze vallás, tudomány és ezotéria.* Ebbe a gondolati keretbe illeszkedik pl. a szabadkőművesség jelentkezése, amely, mint látni fogjuk, Collis szerint erősen hatott Péterre is.

Ha az imént felvázolt összefüggésben szemléljük Nagy Péter ún. reformjait, különösképpen az írásbeliség és a tudás előmozdítására tett erőfeszítéseit, természettudományos és gyakorlati érdeklődését, a különös vagy bizarr dolgok iránti vonzódását (pl. a Kunstkamera felállítását) a felfedezések támogatását (pl. ennek eredményeként fedezték fel a Behring-szorost), akkor valóban új megvilágításban láthatjuk a „reformer cár” közjóra irányuló tevékenységét. Következésképp, érvel Collins, lehetséges, sőt, helytállóbb, ha Péter tevékenysége mögött nem a racionalizmust és a szekularizmust keressük, mint mozgatórugókat, hanem az ún. *Péter-i instauratio*t. Kérdés, persze, hogy Péter honnan merítette ehhez a szellemi municiót?

Collis szerint ezt a Péterhez közel álló, rá nagy hatást gyakorló, széles ismeretekkel rendelkező, mondhatjuk tudós emberekben kell keresni. Éppen ezért a könyv rendhagyó műfajú, minthogy az eszmetörténeti bevezető után négy, a cár udvarában igen befolyásos személy életrajzán, munkásságán keresztül mutatja be a nyugatról érkezett szemlélet oroszországi hatását.

A négy személy közül kettő skót, kettő pedig ukrán származású volt. Jacob Bruce (1669–1735) már kezdetől fontos megbízatásokat töltött be Péter idején, mint a moszkvai matematikai és hajózási iskola alapítója (1701), majd az új, ún. polgári ABC-t használó nyomda igazgatója, vagy később a Bányászati és Ipari Kollégium elnöke – de ő volt az, akit megbíztak Péter temetési szertartásának megszervezésével, amelyben újdonságként megjelent az Oroszországban ismeretlen ún. *castrum doloris*³ is. A másik skót, Robert Erskine (1677–1718) hosszú ideig volt a cár orvosa, s ezáltal beleillett a trendbe, minthogy már Péter apjának, Alekszejnek az idejében is skót orvost alkalmaztak az udvarban.

A Collis által kiválasztott két befolyásos ukrán személy Sztjefán Javorszkij (1658–1722), illetve Feofán Prokopovics (1681–1736) volt: az

hangzik: „*Sokan eltévelyednek, és a gonoszság növekedni fog.*” Katolikus Biblia, Szent István Társulat, <http://mek.niif.hu/00100/00176/html/>

3, A „*fájdalom vára*” elnevezéssel illették a 17-18. századi Európában azokat a díszes ravatalokat (koporsó felett baldachin, allegorikus alakokkal, kandeláberekkel stb. körülveve) amelyeket főurak, főpapok és uralkodók temetési szertartására építettek, sokszor a kor neves művészeinek adva erre megbízást.

előbbi többek közt a pátriárkai helytartói tisztséget töltöttbe a pátriárkátus 1721-es eltörléséig, az utóbbi pedig Péter legfőbb ideológusaként és egyben az Egyházszabályzat (1721) megalkotójaként ismert.

Azt, hogy miként változott meg a cár hivatásáról vallott felfogás az új eszmék hatására, Collis szerint a következőképpen lehet összefoglalni. A messianisztikus mentalitás alapvető jellemzője volt a XVI–XVII. századi Oroszországnak: Moszkvát Új Jeruzsálemként, Oroszországot pedig Új Izraelként fogták fel a korban. Elegendő csak megemlíteni a *virágvasárnapi rituálét*, melynek üzenete az volt, hogy a cár az, aki Krisztus jeruzsálemi bevonulását rituálisan újrajátszva, a Megváltás felé vezeti az oroszokat. Péter számára ismert volt az orosz társadalom eszkatologikus beállítódása, amelyben messianisztikus szerep hárult a cárra. A messianisztikus szerep megmaradt Péter alatt is (Péter volt pl. az Új Dávid, az Új Konstantin) de a cél immár nem a Megváltás volt, mivel a messianizmus ötvöződött az *instauratio* nyugatról jött koncepciójával: ezért a tudomány és az ezotéria központi szerepre tettek szert a péteri reformokban, amelyek az orosz társadalom átalakítását célozták.

Talán nem véletlen, amit Collis nem említ, hogy a *reformer cár* kifejezés orosz megfelelője, a *car-preobrazityel*, szó szerint *képmást átformáló cár*, mégpedig erősen vallási értelemben, minthogy az *obraz* szó *ikont* és *képmást* is jelent(ett). Arra, hogy Péter valóban egy ilyen szerepben látta és akarta láttatni önmagát, Collis sok meggyőző példája közt a legérdekesebb Péter személyes pecsétje, amelyet valószínűleg 1710–11-ben készítettett, de 1714-ben már biztosan használatban volt. Ez a pecsét (tulajdonképpen *jelmondatos képnek* tekinthető ikonográfiai szempontból) a cárt térdelő pózban, koronával és vésővel a kezében ábrázolja, aki egy kötömbből egy másik alakot farag ki. A vele szemben levő, majdnem kifaragott alak, szintén koronával a fején, jogart és országmát tart a kezében: ez az alak pedig nem más, mint Oroszország.

Az ábrázolt jelenet Ovidius *Metamorphoses* című művében szereplő, a görög mitológiából táplálkozó Pygmalion történetet utánozza, mely szerint Pygmalion, a ciprusi király, elefántcsontból egy tökéletes szépségű nő szobrot faragott ki, amelybe aztán beleszeretett és kérte az isteneket, hogy feleségül vehesse az elefántcsont szüzet. Amikor pedig ők beleegyeztek, a szobor kezdett megelevenedni, és végül a mester csókkal lehelte életre a szobrát.

Ugyanakkor, amint Collis hangsúlyozza, a vallási szimbolizmus igen erős a pecséten, minthogy a két klasszikus oszlop (a jobb oldalon) a Salamon Templom bejáratánál levő két oszlopot szimbolizálja, „amelyek alap-

vető szerepet játszottak az izraelita királyok fogadalmaiban és beavatási szertartásaiban”. Collis szerint „ezt az elméletet erősíti az a jelentés, amit általánosan Jákin oszlopához társítottak: »Ő (Jahve) fogja megalapozni Dávid trónját és az ő királyságát örökre, az ő nemzetsége számára«.» Ezáltal pedig a klasszikus szobrász máris az Új Dávid szerepében tűnik fel.

A többi ikongráfiai elem, a háromszög, ami Szentháromság szimbólum, benne Jahve héber nevével, a Napsugarak és a felette levő latin *Adiuvante* (*Segítségével*) felirat [ami nyilvánvalóan Istenre vonatkozik: (*Deo*) *Adiuvante*] „a cár missziójának istenileg szentesített természetét jelképezik – mégpedig a cárnak, mint alkotónak az eszméjét, aki a tökéletes formára faragja ki országát”.

Meggyőző Collis érvelése, miszerint a pecsét ilyenén értelmezését megerősíti az a szónok-

lat is, amelyet Feofán Prokopovics Nagy Péter temetésén mondott el. Amellett, hogy Péter ideológusa a szónoklatban a cárt Oroszország Jáfetjének, Mózesének, Salamonjának, végül pedig az orosz egyház Dávidjának és Konsztantinjának nevezi, világosan kimondja, hogy miben látja Péter nagyságát: „*Egész Oroszország a te szobrod, amely a te mérhetetlen mestermunkáddal lett átférfálva, és amit hitelesen ábrázol a te jelképed is.*”

Jelzésértékű ugyanakkor, írja Collis, hogy nemcsak Prokopovics és Javorszkij, de nyugat-európai kortársaik, többek közt Leibniz is, hasonló eszkatologikus nézőpontból látták Péter tevékenységét. Amikor pedig Péter meghalt, az ismert angol költő Aaron Hill így fejezte ki az Oroszországot ért veszteség mértékét: „Ő valóban Isten földi *helytartója* volt... és *Hasonlatos* az Istenséghez! Nem tudott, persze, embereket *teremteni*, de *újraformálta* és *inspirálta* őket.”

A könyv, melyet terjedelmes bibliográfia és névmutató zár, bizonyára élénk vitát generál majd a ruszisták körében.

Robert Collis, *The Petrine Instauration* (A péteri instauráció). Religion, Esotericism and Science at the Court of Peter the Great. Leiden, Brill, 2011, 583.

Sashalmi Endre